

شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران

محمدجواد محقق‌نیا^۱ و علی‌اکبری باوفا گلپایان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۴/۱۵ . تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۸/۲۳

چکیده

برنامه‌های تامین مالی خرد در نیمه دهه ۱۹۸۰ پدیدار شد، بنابراین، می‌توان تامین مالی خرد را یک پدیده نوظهور دانست. علت ظهور و گسترش سریع تامین مالی خرد می‌تواند نتایج ضعیف استراتژی‌های قبلی توسعه و به‌طور خاص استراتژی‌های مربوط به توسعه مالی باشد. در این تحقیق با کمک پرسشنامه دلفی سه بعدی به شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران پرداخته شده است. در بخش تجهیز، سپرده‌ها شامل سپرده‌های قرض‌الحسنه، هبه، و کالت خاص-گروهی و سپرده مسدودی (پس‌انداز) است. در بخش تخصیص، تسهیلات به دو دسته عمده تسهیلات مصرفی (عادی و اضطراری) و تسهیلات تولیدی تقسیم شده‌اند. بنگاه‌های فعال در بازار تامین مالی خرد به دو دسته عمده بانک‌ها (تجاری و هلدینگ) و موسسات مالی (انتفاعی و غیرانتفاعی) تقسیم شده‌اند. استفاده از مسئولیت مشترک به‌عنوان وثیقه و نیز استفاده از روش وام‌دهی ترکیبی گروهی-انفرادی به‌طور قوی مورد تاکید قرار گرفته است. در بعد اجرایی، سامانه‌های الکترونیکی، بسترسازی و تفکیک گزارش‌دهی براساس نوع تسهیلات و نوع عقود مورد استفاده مدنظر بوده است.

طبقه‌بندی JEL: G21, I30, I39. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

کلیدواژه‌ها: تامین مالی خرد، توسعه مالی، فقر، بانکداری اسلامی، قرض‌الحسنه.

پرتال جامع علوم انسانی

۱. استادیار گروه بانکداری اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی، پست الکترونیکی:

۲. کارشناس ارشد بانکداری از دانشگاه علامه طباطبائی، پست الکترونیکی:

۱- مقدمه

مروری بر آیات و روایات وارده در حوزه اقتصاد نشان می‌دهد که در اسلام، فقر و بی‌عدالتی‌های اجتماعی پدیده‌هایی مذموم شناخته شده و یکی از اهداف مهم هر نظام اسلامی و به تبع آن اقتصاد اسلامی (به عنوان یک حوزه علمی) از بین بردن این موارد و تقویت رضایت اجتماعی از این طریق است. از این رو، در جامعه اسلامی لازم است تمامی روابط اقتصادی و مالی به نحوی تنظیم شود که نظام اقتصادی بتواند در راستای تامین اهداف مورد نظر اسلام حرکت کند. همچنین، نظام تامین مالی اسلامی، به عنوان یکی از ابعاد نظامی جامع تر به نام اقتصاد اسلامی، نسبت به تامین اهداف مورد نظر اسلام در حوزه اقتصاد دارای وظیفه بوده است و نمی‌تواند نسبت به این اهداف بی تفاوت و یا کم توجه باشد.

بررسی تجارب سایر کشورها در مساله تقویت عدالت و رضایت اجتماعی در شبکه بانکی به خوبی نشان می‌دهد که در چند دهه اخیر تجربه‌ای خوب در حوزه ارائه خدمات مالی به گروه‌های پایین درآمدی، تحت عنوان «تامین مالی خرد» به وجود آمده است. هدف اصلی این نوع تامین مالی، ارائه خدمات به افرادی است که به دلایل مختلف نمی‌توانند از تسهیلات بانکی استفاده کنند.

تعاریف گوناگونی از تامین مالی خرد شده است، اما همه آن‌ها در سه محور مشترک‌اند:

الف) خدمات متنوع مالی مناسب.

ب) اندازه خدمات (کوچک مقیاس).

ج) گروه هدف (خانوار فقیر و کم درآمد).

جامع ترین تعریف را مظهر (۲۰۱۰: ص ۱۰) بیان می‌کند: «تدارک و ارائه خدمات متنوع مالی کوچک مقیاس همچون پس انداز، اعتبار و سایر خدمات مالی پایه‌ای برای افراد فقیر و کم درآمد.»

تبیین الگوی تامین مالی خرد برای هر کشور (و بلکه برای هر ناحیه) نیازمند شناخت عوامل موثر مختص به آن است، بنابراین، در این تحقیق بر آن شدیم تا برای اولین بار در ایران در یک تحقیق جامع به شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد بپردازیم.

مهم ترین سوالات در یافتن عوامل موثر بر تامین مالی فرد عبارتند از: ملاحظات مالی (تجهیز، تخصیص و ماهیت بنگاه‌های فعال در این بازار) چیست؟ با توجه به قانون بانکداری بدون ربا، ملاحظات فقهی-حقوقی (روش وام‌دهی، نوع وثایق و عقود و نحوه استفاده از آن‌ها) چیست؟ با توجه به تقسیم‌بندی نیازهای فقرا (به سه دسته چرخه زندگی، نیازهای اضطراری و فرصت‌ها) آیا در بعد اجرایی نیاز به بسترسازی وجود دارد؟ همچنین نحوه گزارش‌دهی چگونه است؟ که با پرسش از اساتید دانشگاهی حاضر در ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط، به استخراج این عوامل پرداخته‌ایم. ساختار این مقاله به این ترتیب است که پس از مقدمه به بیان ادبیات نظری و تجربی تحقیق پرداخته شده و بعد از مروری بر روش‌شناسی تحقیق، به بیان نتایج پرداخته شده است. در پایان نیز ضمن جمع‌بندی، پیشنهادات ارائه شده است.

۲- ادبیات تحقیق

۲-۱- ادبیات نظری

برنامه‌های تامین مالی خرد در نیمه دهه ۱۹۷۰ پدیدار شد، بنابراین، می‌توان تامین مالی خرد را یک پدیده نوظهور دانست. ظهور و گسترش سریع تامین مالی خرد می‌تواند نتیجه ضعیف استراتژی‌های قبلی توسعه و به‌طور خاص استراتژی‌های مربوط به توسعه مالی باشد. با تدارک خدمات مالی برای مردم فقیر بر پایه خویش‌مالی، تامین مالی خرد توانست بر مشکلات عمده تمامی رویکردهای بعد از جنگ جهانی دوم در مورد توسعه مالی غلبه کند. از جمله این مشکلات، به‌عنوان مثال یکی محرومیت بخش فقیر جامعه از دسترسی به خدمات مالی و دیگری وابستگی مداخلات سیاسی به کمک هزینه و یارانه و در نتیجه مواجهه با پایداری مالی کم بود (مارکوس، پورتر و هارپر، ۱۹۹۹: ص ۱۵ و ۱۶).

در طول دهه ۱۹۵۰ و اوایل ۱۹۶۰، استراتژی متداول توسعه بر پایه مدل نوگرایی وجود داشت که رشد اقتصادی را هدف اصلی توسعه می‌دانست و به صنعتی شدن و سرمایه‌گذاری در مقیاس وسیع به‌عنوان موتورهای رشد می‌نگریست (ثوریکه، ۲۰۰۰: ص ۲۳-۱۹). در این دوره، توسعه مالی بیشتر با سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیرساختی، مانند راه‌آهن، برق و ارتباطات همراه بود. بنابراین، اثر چکه‌ای مورد انتظار ناشی از پروژه‌های سرمایه‌گذار برای تعداد بسیار زیادی از فقرای کشورهای در حال توسعه محقق نشد، زیرا

بیشتر سرمایه در پروژه‌های غیرسودآور هرز رفت یا به‌وسیله منتخبان فاسد مصرف شد (بادرو، ۱۹۹۸: ص ۴-۳).

واقعیت رشد فقر و عدم تساوی در پایین‌ترین کشورهای در حال توسعه منجر به تغییرات عمده‌ای در استراتژی توسعه در آغاز دهه ۱۹۷۰ شد. ویژگی این خط‌مشی، افزایش تخصیص منابع به مناطق غفلت‌شده قبلی از توسعه روستایی و کشاورزی بود. دهه ۱۹۷۰ همچنین شاهد موجی از برنامه‌های اعتبار دولتی به بخش‌های روستایی بود. هدف این برنامه‌های کمک‌هزینه، ترقی دادن معیشت و کشاورزی خرد مقیاس و در نتیجه مبارزه با فقر روستایی بود (بادرو ۱۹۹۸: ۴). اما برنامه‌های اعتبار روستایی کمک هزینه به‌طور گسترده‌ای در کاهش اختلاف درآمدی و نیز کاهش فقر در مناطق روستایی با شکست روبه‌رو شدند. این برنامه‌ها همچنین باعث شدند که این ذهنیت گمراه‌کننده که تدارک خدمات مالی برای فقرا نمی‌تواند سودآور باشد، برای مدت طولانی در اذهان ایجاد شود. عملکرد ضعیف برنامه‌های اعتباری روستایی کمک هزینه باعث انعکاس این امر شد که نرخ بازپرداخت حدود ۷۵ درصد در آن زمان به‌عنوان یک موفقیت تلقی شود. در نتیجه، اغلب برنامه‌ها، پایدار نبودند و بعد از تحمل زیان‌های سنگین از بین رفت (مرتضوی فر، ۱۳۸۸).

تمامی استراتژی‌های توسعه توزیع مجدد و نیازهای انسانی اساسی شامل برنامه‌های اعتباری روستایی با سیاست‌های تعدیل ساختاری در دهه ۱۹۸۰ جایگزین شد. بحران بدهی‌ها و بالا گرفتن نئولیبرالیسم در جهان غرب، کشورهای در حال توسعه را وادار کرد که اصلاحاتی در ایجاد بازار آزاد و حداقل‌سازی فعالیت‌های دولت در بسیاری از بخش‌ها صورت دهند (توریکه، ۲۰۰۰: ۳۷).

در این مفهوم، استراتژی توسعه دهه ۱۹۸۰ نه تنها با ترویج ارائه اعتبار بر پایه بازار، بلکه با اثرات منفی سیاست‌های تعدیل ساختاری بر فقر و نابرابری شهر و روستا، تقویت‌کننده ایده تامین مالی خرد بود (بادرو، ۱۹۹۸: ۵). این مساله همچنین در منظری وسیع‌تر از توسعه در اهداف توسعه هزاره به‌عنوان چارچوب جاری توسعه، نمود یافته است. ریشه‌کن‌سازی فقر و توانمندسازی زنان به‌عنوان دو هدف از هشت هدف هزاره نمونه‌ای از تاکید بر فاکتورهای اجتماعی و انسانی توسعه است که به‌وسیله تامین مالی خرد پشتیبانی می‌شود. بنابراین، نهضت تامین مالی خرد از میان تعارض ایده‌ها و ایدئولوژی‌های مختلف که تا به امروز نیز تامین مالی خرد را تحت تاثیر خود قرار می‌دهند، بروز یافته است. امروزه

۲۰۳. شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران

تامین مالی خرد، هم به وسیله ایدئولوژی نئولیبرال پشتیبانی می شود و هم به وسیله طرفداران دیدگاه از پایین به بالا (مردوچ، ۱۹۹۹: ۱۵۷).

علت محبوبیت کنونی تامین مالی خرد این است که توانسته است بر شکست استراتژی های قبلی توسعه از طریق دو ابتکار مهم غلبه کند، حذف وثیقه با معرفی جایگزینی مانند قراردادهای وام دهی گروهی که مشکل محرومیت فقرا از دسترسی به خدمات مالی را رفع کرده است، تامین مالی خرد به علت توسعه تکنیک های ویژه و مطالبه هزینه بالاتر بر پایه نرخ بهره بازار که ثابت کرده است خدمات مالی با هدف گیری فقرا می تواند سودآور باشد. ایده وام دهی گروهی برای اولین بار توسط بانک گرامین بنگلادش معرفی شد که به عنوان نمونه اولیه موسسات تامین مالی خرد شناخته می شود. مدل بانک گرامین بارها مورد استفاده قرار گرفته است و هنوز هم به کار می رود و اثرات زیادی بر بحث تامین مالی خرد امروزه دارد. به طور کلی، تامین مالی خرد برخلاف استراتژی های قبلی توسعه مالی، به نرخ بازپرداختی به طور متوسط بالاتر از ۹۰ درصد دست یافته است (مرتضوی فر، ۱۳۸۸: ۴۶).

۲-۲- ادبیات تجربی

در تحقیق حاضر^۱ پژوهش های تجربی بسیار زیادی جهت استخراج عوامل موثر بر تامین مالی خرد (از سرتاسر دنیا: تیمور شرقی تا ایالات متحده) مورد مطالعه قرار گرفته اند، اما برای تلخیص و دوری از فرسایش قلم، این تحقیقات در جدول (۱) و جدول (۲) خلاصه شده اند. به طور کلی می توان این تحقیقات را در سه دسته ۱- آثار و جنبه های تامین مالی خرد، ۲- نهادها و ساختارهای تامین مالی خرد و ۳- تامین مالی خرد اسلامی جای داد.

۳- روش تحقیق، نحوه استخراج پرسشنامه، کیفیت تحقیق و جامعه پژوهش

۳-۱- روش شناسی تحقیق

منظور از روش علمی تحقیق، مجموعه قواعد و رویه هایی است که محقق برای جمع آوری حقایق و واقعیت ها دنبال می کند تا سپس آن ها را تفسیر، تبیین و اثبات کند. یکی از روش های کسب دانش گروهی، تکنیک دلفی است (ایمانی جاجرمی ۱۳۷۹) که دارای

۱- تحقیق حاضر از پایان نامه کارشناسی ارشد با همین عنوان در دانشگاه علامه طباطبایی استخراج شده است.

۲۰۴ فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، سال هفدهم، شماره ۶۵، تابستان ۱۳۹۶

جدول (۱) - تحقیقات خارجی

دسته بندی تحقیقات	پژوهش های مورد استناد
آثار و جنبه های تامین مالی خرد	اوکپارا (۲۰۱۰)، بکچتی و کاسترینا (۲۰۱۱)، دیلوچ و لاماننا (۲۰۱۱)، کریون، دی ووتو، دافلو و پاریه نته (۲۰۱۱)، منخوف و رانگ روکسیری وارن (۲۰۱۱)، نوداماتیا، گیروه و شیهو (۲۰۱۰)، اوکاسیو (۲۰۱۲)، الکترین و همکاران (۲۰۱۳)، جیا، خیانگ و هوآنگ (۲۰۱۳)، رینگ وست (۲۰۱۳)، ریواجانتی (۲۰۱۴)، کایرتی و ساکوا (۲۰۱۴) و وبر و احمد (۲۰۱۴)
نهادهای ساختارهای تامین مالی خرد	رادرفورد (۲۰۰۰)، کارلاین (۲۰۰۲)، مارجو (۲۰۰۷)، گالیماء، لینسیک و اسپیردیجک (۲۰۱۱)، پلیگرینا (۲۰۱۱)، هرمس، لنسینک و میستر (۲۰۱۱)، کاسان، گانگادهاران و مایترا (۲۰۱۲)، سروین، لینسینک و برگ (۲۰۱۲)، کاسون و همکاران (۲۰۱۲) مالک (۲۰۱۲)، چودهوری و موخو پادهایا (۲۰۱۲)، خاندکر (۲۰۱۲)، لی و ماسون (۲۰۱۲)، توگبا (۲۰۱۲)، ساگامبا، چتینین و یوسفوو (۲۰۱۳)، رابرتس (۲۰۱۳)، کاتلر و المازان (۲۰۱۳)، ویرنری و هورنل (۲۰۱۳)، کوندونگو و کندی (۲۰۱۳)، کرنه و مسکلت (۲۰۱۳)، مرسلند و هارتارسکا، شن (۲۰۱۳)، جانگ (۲۰۱۳)، لانبورگ و راسموسن (۲۰۱۴)، گینه و کارلان (۲۰۱۴)، سرانو-سینسا و گوتیرز-نیتو (۲۰۱۴)، هودان و یقیلوکس (۲۰۱۴)، باری و تاکنگ (۲۰۱۴) و رجبانشی، هوآنگ و ویدیک (۲۰۱۵)
تامین مالی خرد اسلامی	رحمان (۲۰۱۰)، حسن زاده و میثمی (۲۰۱۲)، جاباخیل (۲۰۱۲)، القمی و کراسان (۲۰۱۳) و الکمال، القمی، کارلان و عثمان (۲۰۱۴)

جدول (۲) - تحقیقات داخلی

دسته بندی تحقیقات	پژوهش های مورد استناد
آثار و جنبه های تامین مالی خرد	ابونوری و قاسمی تازه آبادی (۱۳۸۶)، رحمانی فضلی و کاویانی (۱۳۸۸)، مرتضوی فر (۱۳۸۸)، علاءالدینی و جلالی موسوی (۱۳۸۹)، فعالیت و خارقانی (۱۳۹۰)، چرمچیان لنگرودی و علی بیگی (۱۳۹۲) و علیرضائزاد (۱۳۹۲)
نهادهای ساختارهای تامین مالی خرد	حسن زاده، ازوجی و قوبیدل (۱۳۸۵)، حسینی، خالدی، قربانی، و حسن پور (۱۳۸۸)، حسینی، خالدی و قربانی (۱۳۸۹)، عیسی زاده (۱۳۸۹)، ورمزیاری، کلاتتری و شعبانعلی فمی (۱۳۸۹)، ابراهیمی و باغستانی میبلی (۱۳۹۰)، قضاوی، کیانی زاده، ملاکریمی و موهبتی (۱۳۹۰)، یزدانی (۱۳۹۰)، جمشیدی، جندقی و تهرانی (۱۳۹۳) و شهیدی نصب (۱۳۹۳)
تامین مالی خرد اسلامی	حسن زاده (۱۳۸۹)، میسمی و شهیدی نسب (۱۳۸۹)، عبداللهی و میسمی (۱۳۹۰)، مصباحی مقدم، میسمی، عبداللهی و قائمی اصل (۱۳۹۰)، بیدار (۱۳۹۱)، میسمی، حسن زاده و شهیدی نسب (۱۳۹۱) و محقق نیا (۱۳۹۲)

۲۰۵. شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خود در ایران

ساختاری برای پیش‌بینی و کمک به تصمیم‌گیری در راندهای پیمایشی، جمع‌آوری اطلاعات و درنهایت اجماع گروهی است (کندی ۲۰۰۴ و دآن‌هام ۱۹۹۶). در حالی که اکثر پیمایش‌ها سعی در پاسخ به سوال «چه هست» دارند، دلفی به سوال «چه می‌تواند/چه باید باشد» پاسخ می‌دهد (پال ۲۰۰۳).

به اعتقاد ادلر و زگیلیو (۱۹۹۶)، دلفی ابزار ارتباطی سودمندی بین گروهی از خبرگان است که فرموله کردن آرای اعضای گروه را آسان می‌کند. برخلاف روش‌های پژوهش پیمایشی، اعتبار روش دلفی نه به شمار شرکت‌کنندگان در پژوهش که به اعتبار علمی متخصصان شرکت‌کننده بستگی دارد.

۳-۲- نحوه استخراج و تدوین پرسشنامه

پرسشنامه بنابه کار مجیدی (۱۳۹۰) به سه قسمت (بعد) تقسیم‌بندی شده است. بخش مالی بنا به محقق‌نیا (۱۳۹۲)، هودان و پقیلوکس (۲۰۱۴) و باری و تاکننگ (۲۰۱۴) به سه بخش تجهیز، تخصیص و ماهیت نگاه‌ها تقسیم‌بندی شده‌اند. بعد (ملاحظات) فقهی - حقوقی بنابه کاسان و همکاران (۲۰۱۲) و باباجانی و شکرخواه (۱۳۹۱) دارای دو مولفه ارکان قراردادهای و قوانین و مقررات است. ملاحظات اجرایی به دو بخش الگوی عملیاتی و گزارش‌دهی تقسیم شده‌اند که این تقسیم‌بندی بیشتر حاصل کار سرانوسینسا و گوتیرزیتو (۲۰۱۴) و باباجانی و شکرخواه (۱۳۹۱) است.

۳-۳- کیفیت تحقیق

کیفیت تحقیق با دو معیار، روایی و پایایی سنجیده می‌شود. اعتبار محتوا، ویژگی ساختاری ابزار اندازه‌گیری است که همزمان با تدوین آزمون در آن تنیده می‌شود. برای این منظور پرسشنامه‌ای متناظر با ابعاد، مولفه‌ها و شاخص‌های موضوع تحقیق طراحی شد و اعتبار محتوای این پرسش‌نامه توسط برخی از پاسخ‌دهندگان (متخصصان در توزیع اولیه و دریافت بازخورد و اعمال اصلاحات مدنظر آنان) مورد تایید قرار گرفت.

پایایی یکی از ویژگی‌های فنی ابزار اندازه‌گیری است. برای محاسبه ضریب قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری شیوه‌های مختلفی به کار برده می‌شود. از آن جمله می‌توان به ضریب آلفای کرونباخ اشاره کرد. به‌طور معمول آلفای کرونباخ کمتر از ۰/۶ پایایی

ضعیف، ۰/۶ تا ۰/۸ قابل قبول و بالاتر از ۰/۸ نشان‌دهنده پایایی بالا است. بدیهی است که هر چه این عدد به یک نزدیک‌تر باشد، بهتر است. با استفاده از داده‌های به دست آمده از پرسش‌نامه‌های توزیع شده بین متخصصان و به کمک نرم‌افزار آماری SPSS، میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ محاسبه شد که برای کل سوالات عدد ۰/۸۸۷ به دست آمد. این عدد نشان‌دهنده آن است که پرسش‌نامه مورد استفاده از قابلیت اعتماد و یا به عبارت دیگر، از پایایی لازم برخوردار است. این مساله در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول (۳)- بررسی پایایی پرسشنامه از طریق آلفای کرونباخ

تعداد سوالات	آلفای کرونباخ
۳۲	۰/۸۸۷

۳-۴- جامعه آماری پرسشنامه

از آنجا که هدف از روش دلفی به دست آوردن اجماع بین نخبگان در یک رشته است، این پرسشنامه بین اعضای هیات علمی دانشگاه‌های مختلف و متخصصان فن توزیع شد. از جمله این گروه‌ها می‌توان به اعضای هیات علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی، اعضای هیات علمی رشته اقتصاد دانشگاه مفید، اعضای هیات علمی پژوهشکده پولی و بانکی و اعضای هیات علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران اشاره کرد. از ۳۳ پرسشنامه‌ای که بین خبرگان در گروه‌های ذکر شده توزیع شد ۳۱ پرسشنامه برگشت داده شده و مورد استفاده قرار گرفت.

در انتخاب اعضای پانل نخبگان در دلفی از ملاک‌های زیر استفاده شده است (دلفی ملاک محور):

- ۱) اعضای هیات علمی که یکی از زمینه‌های مورد مطالعه آن‌ها تامین مالی خرد باشد. یا
- ۲) اعضای هیات علمی که یکی از زمینه‌های مورد مطالعه آن‌ها فقر باشد. یا
- ۳) اعضای هیات علمی که یکی از زمینه‌های مورد مطالعه آن‌ها اقتصاد اسلامی باشد. یا
- ۴) اعضای هیات علمی که یکی از زمینه‌های مورد مطالعه آن‌ها توزیع درآمد باشد. یا
- ۵) اعضای هیات علمی که یکی از زمینه‌های مورد مطالعه آن‌ها توسعه انسانی باشد.

شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران ۲۰۲۰

۴- نتایج (شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران)

در این بخش با تفکیک و بررسی هر یک از سه بعد پرسشنامه به مولفه‌های آن و ارزیابی شاخص‌ها، نظر نخبگان در باب هر یک از مولفه‌ها و شاخص‌ها استخراج شده است.

۴-۱- بعد مالی

۴-۱-۱- تجهیز

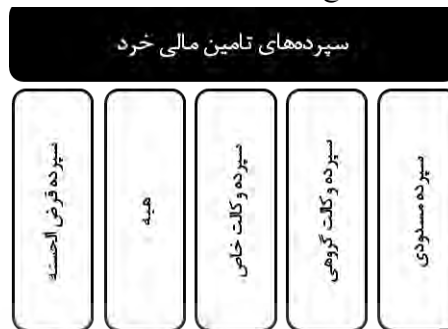
سوالات ۱ تا ۵ مربوط به نحوه تجهیز (انواع سپرده‌ها و کیفیت آن‌ها) است. در جدول (۴) میزان موافقت یا مخالفت برای هر سوال نشان داده شده است.

جدول (۴)- بعد مالی - بخش تجهیز

سوال/گزینه	کاملا مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملا موافق
سوال ۱	۰	۳/۲	۱۲/۹	۵۸/۱	۲۵/۸
سوال ۲	۰	۶/۵	۹/۷	۶۴/۵	۱۹/۴
سوال ۳	۰	۰	۳/۲	۲۵/۸	۷۱/۰
سوال ۴	۰	۰	۳/۲	۲۲/۶	۷۴/۲
سوال ۵	۰	۳/۲	۱۲/۹	۶۱/۳	۲۲/۶

براساس جدول (۴)، ۸۳/۹ درصد از نخبگان معتقدند (یا موافقت یا کاملاً موافقت) ارائه سپرده‌های قرض الحسنه و وکالت جهت پوشش اهداف سپرده گذاران مناسب است، ۸۳/۹ درصد معتقدند موسسات و بانک‌های تامین مالی خرد نیازی به ارائه سپرده‌های سودده ندارند، ۹۶/۸ درصد وقف (هبه مشروط و غیرمشروط) را جهت بهبود و تقویت منابع بانک‌ها و موسسات تامین مالی خرد مناسب می‌دانند. ۹۶/۸ درصد از نخبگان وکالت گروهی (جهت حمایت از گروه و قشر خاص) و وکالت خاص (جهت حمایت از صنعت- کسب و کار خاص) در بانک‌ها و موسسات تامین مالی خرد را مثبت ارزیابی کرده‌اند و ۸۳/۹ درصد آنان جهت افزایش فرهنگ پس‌انداز (میان فقرا) ارائه سپرده‌های مسدودی (تا سقف یا زمان خاص) در بانک‌ها و موسسات تامین مالی خرد را مناسب می‌دانند. بنابراین، می‌توان سپرده‌های موسسات و بانک‌های تامین مالی خرد را به صورت نمودار (۱) نشان داد.

نمودار (۱) - انواع سپرده‌های مدل

۴-۱-۲- تخصیص

سوالات ۶ تا ۱۰ مربوط به تخصیص (موارد مصرف تسهیلات) است. در جدول (۵) میزان موافقت یا مخالفت برای هر سوال نشان داده شده است.

جدول (۵) - بعد مالی - تخصیص

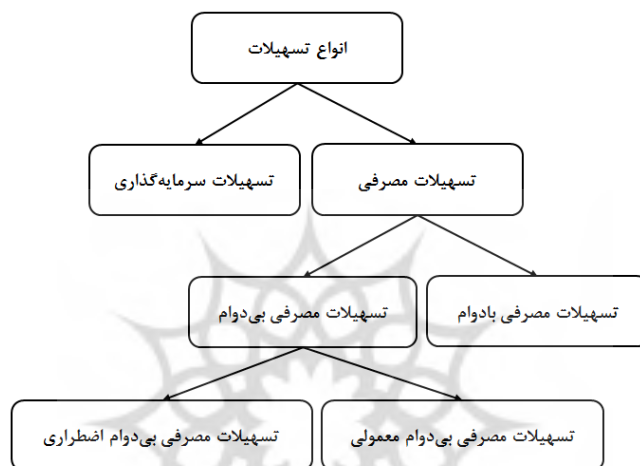
سوال/گزینه	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق
سوال ۶	۰	۰	۰	۱۹/۴	۸۰/۶
سوال ۷	۰	۰	۶/۵	۶۱/۳	۳۲/۳
سوال ۸	۰	۰	۹/۷	۶۱/۳	۲۹/۰
سوال ۹	۹/۷	۴۸/۴	۲۲/۶	۱۶/۱	۳/۲
سوال ۱۰	۰	۰	۳/۲	۱۲/۹	۸۳/۹

بر اساس جدول (۵)، تمامی متخصصان با تقسیم تسهیلات به دو دسته مصرفی و تولیدی اعلام موافقت کرده‌اند، ۹۳/۵ درصد از کل نخبگان معتقد به تقسیم تسهیلات مصرفی به دو دسته عادی و اضطراری هستند، ۹۰/۳ درصد با نظر یونس (۱۳۹۳) مبنی بر تمرکز بر تسهیلات اشتغال‌زایی تا تسهیلات مصرفی هم عقیده‌اند تنها ۱۹/۳ درصد از پرسش‌شوندگان با تمرکز تسهیلات اشتغال‌زایی بر فعالیت‌های صنعتی و خدماتی موافقت و بنابراین، می‌توان گفت نخبگان معتقداند که تسهیلات باید به هر سه بخش (کشاورزی، صنعت

شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران ۲۰۹ .

و خدمات) تخصیص یابند و ۹۶/۸ درصد از مصاحبه شوندگان موافق ارائه تسهیلات بدون شرط سپرده گذاری می باشند. لذا نظرات نخبگان در این بخش را در قالب نمودار (۲) خلاصه می شود.

نمودار (۲)- انواع تسهیلات مدل

۴-۱-۳- ماهیت بنگاهها

سوالات ۱۱ تا ۱۵ مربوط به ماهیت (انتفاعی یا غیرانتفاعی بودن و بانک یا موسسه مالی) بنگاههای فعال در بازار تامین مالی خرد است. در جدول (۶) میزان موافقت یا مخالفت برای هر سوال نشان داده شده است.

جدول (۶)- بعد مالی-ماهیت بنگاهها

سوال/گزینه	کاملا مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملا موافق
سوال ۱۱	۰	۰	۰	۹/۷	۹۰/۳
سوال ۱۲	۰	۰	۰	۲۹/۰	۷۱/۰
سوال ۱۳	۰	۰	۳/۲	۲۵/۸	۷۱/۰
سوال ۱۴	۰	۳/۲	۳/۲	۶۴/۵	۲۹/۰
سوال ۱۵	۰	۳/۲	۳/۲	۷۱/۰	۲۲/۶

بر اساس جدول (۶)، تمامی نخبگان به حضور موسسات تامین مالی خرد در کنار بانک‌ها باور دارند همچنین همه متخصصان با حضور موسسات و بانک‌های غیرانتفاعی در کنار انواع انتفاعی آن هم نظر هستند، ۹۶/۸ با این گزاره که بانک‌ها نسبت به موسسات مالی در ارائه خدمات غیرانتفاعی ضعیف‌ترند، اعلام موافقت کرده‌اند، ۹۳/۶ درصد معتقدند حضور هلدینگ‌ها (و بانک‌های تجاری بین‌المللی) با شاخه تامین مالی خرد موجب بهبود بازار (از جهات پایداری، دسترسی و گروه هدف) می‌شود و همچنین آنان به همین میزان (۹۳/۶ درصد) موافق حضور بانک‌های دولتی هستند. بنابراین، می‌توان ماهیت بنگاه‌ها را به صورت نمودار (۳) نمایش داد.

۴-۲- ملاحظات فقهی-حقوقی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۴-۲-۱- ارکان قراردادها

این قسمت به دو قسمت وثیقه و روش وام‌دهی تقسیم شده است که در ارتباط تنگاتنگی با هم هستند. نحوه وام‌دهی نوع وثیقه را تعیین می‌کند و نوع وثائق می‌تواند روش‌های وام‌دهی را مشخص کند. سوالات ۱۶ تا ۲۰ مربوط به تعیین نوع وثائق و روش‌های وام‌دهی بنگاه‌های فعال در بازار تامین مالی خرد است. در جدول (۷) میزان موافقت یا مخالفت برای هر سوال نشان داده شده است.

جدول (۷) بیانگر موافقت ۸۳/۹ درصدی با استفاده از مسئولیت مشترک به عنوان وثیقه است، این موافقت در کنار آمار ۹۶/۸ درصدی اعتقاد به کاهش دسترسی در صورت استفاده از وثائق منقول و یا ضامن معتبر برای تضمین وام‌های بانک‌ها و موسسات تامین مالی

۲۱۱. شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران

خرد نشانگر اهمیت جایگاه وام‌دهی گروهی است که در کنار ۶۱/۳ درصد توافق با وام‌دهی گروهی محض و ۷۱ درصد عدم موافقت با وام‌دهی فردی محض و نیز موافقت ۱۰۰ درصدی با ترکیب وام‌دهی گروهی و فردی، موید نتایج کوندونگو و کندی (۲۰۱۳) است.

جدول (۷) - بعد فقهی و حقوقی - ارکان قراردادها

سوال/گزینه	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق
سوال ۱۶	۰	۰	۱۶/۱	۷۱/۰	۱۲/۹
سوال ۱۷	۰	۰	۳/۲	۲۲/۶	۷۴/۲
سوال ۱۸	۰	۳/۲	۳۵/۵	۵۴/۸	۶/۵
سوال ۱۹	۰	۰	۷۱/۰	۲۲/۶	۶/۵
سوال ۲۰	۰	۰	۰	۹/۷	۹۰/۳

۴-۲-۲- قوانین و مقررات

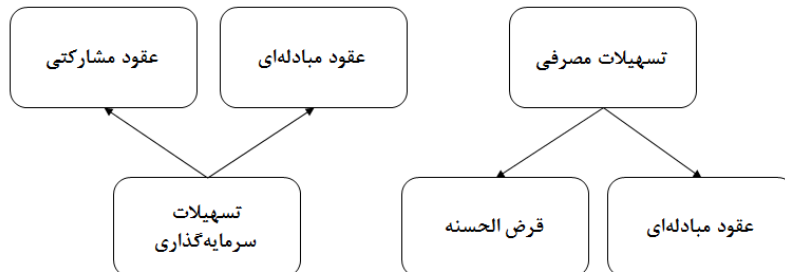
این بخش همچون بخش پیشین دارای دو زیر مجموعه است که در یک سرفصل قرار گرفته‌اند؛ سوالات ۲۱ و ۲۲ مربوط به تجهیز و ۲۳ و ۲۴ مربوط به تخصیص تحت قانون بانکداری بدون ربا است.

جدول (۸) - بعد فقهی و حقوقی - قوانین و مقررات

سوال/گزینه	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق
سوال ۲۱	۰	۳/۲	۹/۷	۶۷/۷	۱۹/۴
سوال ۲۲	۰	۰	۳/۲	۶/۵	۹۰/۳
سوال ۲۳	۰	۰	۰	۱۶/۱	۸۳/۹
سوال ۲۴	۰	۳/۲	۶/۵	۶۱/۳	۲۹/۰

به‌طور کلی قراردادها و عقود شرعی به دو دسته انتفاعی و غیرانتفاعی تقسیم می‌شوند. براساس جدول (۸)، خبرگان با تمامی گزاره موافق هستند. بنابراین، می‌توان عقود مورد استفاده در بخش تجهیز را به‌صورت نمودار (۴) نشان داد.

نمودار(۴)- استفاده عقود بانکداری بدون ربا در مدل

۴-۳- ملاحظات اجرایی

۴-۳-۱- ریسک و فناوری اطلاعات

سوالات ۲۵ تا ۲۷ مربوط به نحوه مدیریت ریسک و فناوری اطلاعات است. در جدول(۹) میزان موافقت یا مخالفت برای هر سوال نشان داده شده است.

جدول (۹)- ملاحظات اجرایی- ریسک و فناوری اطلاعات

سوال/گزینه	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق
سوال ۲۵	۰	۰	۰	۱۹/۴	۸۰/۶
سوال ۲۶	۰	۰	۳/۲	۱۹/۴	۷۷/۴
سوال ۲۷	۰	۰	۳/۲	۶/۵	۹۰/۳

جدول (۹) بیانگر اهمیت فناوری اطلاعات در عرصه مالی و به‌ویژه در بخش تامین مالی خرد است، زیرا تمامی شاخص‌ها بالای ۹۵ درصد موافقت وجود دارد. بنابراین، به‌نظر متخصصان ایرانی وجود بخش فناوری اطلاعات و مدیریت ریسک در نهادهای تامین مالی خرد ضرورت دارد.

۴-۳-۲- بستر سازی

یکی از ویژگی‌هایی که تامین مالی خرد را از وام‌های کوچک سایر موسسات و بانک‌ها تجاری متفاوت می‌کند، وجود سازمانی جهت نظارت بر فرایند تشکیل گروه‌ها و نیز

۲۱۳ - شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران

تقویت ارتباط بانک با مشتریان و نیز مشتریان با هم است. علاوه بر این، تشکیل نهادهایی جهت رفع موانع کسب و کار در اکثر نهادهای تامین مالی خرد واقعی دیده می‌شود. در این بخش (سوالات ۲۸ تا ۳۰) نظر متخصصان ایرانی را جویا شده‌ایم.

جدول (۱۰) - ملاحظات اجرایی - بسترسازی

سوال/گزینه	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق
سوال ۲۸	۰	۰	۰	۵۸/۱	۴۱/۹
سوال ۲۹	۰	۰	۰	۱۹/۴	۸۰/۶
سوال ۳۰	۰	۰	۰	۱۶/۱	۸۳/۹

لذا با توجه به جدول (۱۰) می‌توان نتیجه گرفت که متخصصان ایرانی از اهمیت نهادهای بسترساز در تامین مالی خرد مطلع هستند و نیاز آن‌ها در کشور حس می‌شود.

۴-۳-۳ - گزارش دهی

از جدول (۱۱) بر می‌آید که متخصصان ایرانی به گزارش تفکیکی تسهیلات بر اساس موارد مصرف و نیز عقود مورد استفاده اصرار دارند.

جدول (۱۱) - ملاحظات اجرایی - گزارش دهی

سوال/گزینه	کاملاً مخالف	مخالف	بی نظر	موافق	کاملاً موافق
سوال ۳۱	۰	۰	۰	۳۲/۲	۹۶/۸
سوال ۳۲	۰	۰	۰	۱۹/۴	۸۰/۶

۵- جمع‌بندی، پیشنهادهای سیاستی و مطالعه بیشتر

۵-۱ - جمع‌بندی

در تحقیق حاضر به دنبال شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد مقاومتی در ایران با مطالعات تحقیقات داخلی و خارجی، ابعاد، مولفه‌ها و شاخص‌های تامین مالی خرد استخراج شد و به کمک پرسشنامه دلفی به معرض نظر نخبگان قرار داده شد. بعد مالی به سه بخش تجهیز، تخصیص و ماهیت نهادهای تامین مالی خرد تقسیم شده است. در بخش تجهیز، سپرده‌ها شامل سپرده‌های قرض الحسنه، هبه، وکالت خاص -

گروهی و سپرده مسدودی (پس انداز) هستند؛ که نتایج موید کارهای محقق نیا (۱۳۹۲)، حسن زاده (۱۳۸۹)، مصباحی مقدم و همکاران (۱۳۹۰) و مظهر (۲۰۱۰) است.

در بخش تخصیص، تسهیلات به دو دسته عمده تسهیلات مصرفی و تسهیلات تولیدی تقسیم شده‌اند؛ تسهیلات مصرفی خود به تسهیلات مصرفی عادی و تسهیلات مصرفی اضطراری تقسیم شده‌اند. نتایج با تحقیقات رادرفورد (۲۰۰۰)، هلمز (۲۰۰۶)، یونس (۲۰۰۵) و حسن زاده (۱۳۸۹) همخوانی دارد. همچنین نتایج تحقیق حاکی از تایید نظر لانبورگ و راسموسن (۲۰۱۴) در باب اشکال تسهیلات دهی به شرط سپرده گذاری است. نتایج این تحقیق با نتایج پالیگیرنا (۲۰۱۱) همخوانی ندارد.

در بخش ماهیت بنگاه‌ها نتایج حاکی از تقسیم بنگاه‌های فعال در بازار تامین مالی خرد به دو دسته عمده بانک‌ها و موسسات مالی است؛ که بانک‌ها به دو دسته بانک‌های تجاری و هلدینگ‌های مالی با شاخه تامین مالی خرد و موسسات به دو دسته انتفاعی و غیرانتفاعی تقسیم می‌شوند. این نتایج با کارهای جانگ (۲۰۱۳)، هودان و پقیلوکس (۲۰۱۴) و باری و تاکننگ (۲۰۱۴)، سرانو- سینسا و گوتیرز- نیتو (۲۰۱۴) و گالیمما و همکاران (۲۰۱۱) همراستا است. همچنین نظر پلیگیرنا (۲۰۱۱) و چودهوری و موخوپادهایا (۲۰۱۲) مبنی بر حضور بانک‌های دولتی در بازار تامین مالی خرد مورد تایید واقع شده است.

بعد فقهی- حقوقی به دو بخش ارکان قراردادهای و قوانین- مقررات تقسیم شده است. در بخش ارکان قراردادهای نتایج حاکی از تایید نظر یونس (۲۰۰۵) در باب استفاده از مسئولیت مشترک به عنوان وثیقه است و نیز استفاده از روش وام‌دهی ترکیبی گروهی انفرادی نسبت به روش انفرادی به‌طور قوی مورد تاکید قرار گرفته است. این نتایج با کاسان و همکاران (۲۰۱۲)، کوندونگو و کندلی (۲۰۱۳) همخوانی دارد و کار کرنه و مسکلت (۲۰۱۳) مورد تایید نیست. در بخش قوانین و مقررات عقود مورد استفاده در بخش تجهیز شامل قرض الحسنه و وکالت است که این عقود در بخش تخصیص شامل قرض الحسنه، مبادله‌ای و مشارکتی است.

در بعد اجرایی نتایج تحقیقات سرانوسینسا و گوتیرز نیتو (۲۰۱۴) و جانگ (۲۰۱۳) مبنی بر استفاده از فناوری اطلاعات به جهت مدیریت ریسک، قویا تایید شده است. نتایج کارهای یونس (۱۹۹۹)، میسمی و همکاران (۱۳۹۱) و حسینی و همکاران (۱۳۸۹) نیز در

شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران ۲۱۵ .

باب بسترسازی و مدیریت گروه‌ها مورد تاکید است. در بخش گزارش‌دهی کارهای یونس (۱۹۹۹) و باباجانی و شکرخواه (۱۳۹۱) مورد تاکید قرار گرفته‌اند.

۲-۵- پیشنهادهای سیاستی

براساس نتایج این تحقیق پیشنهاد می‌شود:

- ۱- موسسات و بانک‌های تامین مالی خرد از سایر موسسات مالی، پولی و اعتباری تفکیک و آیین‌نامه مخصوص به خود را داشته باشند.
- ۲- علاوه بر سپرده قرض‌الحسنه، امکان سپرده‌های هبه، وکالت خاص-گروهی و سپرده مسدودی (پس‌انداز) نیز فراهم شود.
- ۳- تسهیلات به ۲ بخش عمده مصرفی و تولیدی تقسیم شوند؛ تسهیلات مصرفی نیز خود به ۲ دسته عادی و اضطراری تفکیک شوند.
- ۴- استفاده ترکیبی از وام‌دهی فردی و گروهی با تقدم زمانی وام‌دهی گروهی بر نوع فردی مورد توجه باشد.
- ۵- تبیین و تهیه سامانه الکترونیکی ملی تسهیلات.
- ۶- طراحی و ایجاد نهادها و بخش‌های فعال در موسسات و بانک‌های تامین مالی خرد به جهت بسترسازی و تسهیل امور مشتریان.
- ۷- گزارش تفکیکی عملکرد بر اساس نوع تسهیلات و نوع عقود مورد استفاده.

۳-۵- پیشنهادها برای مطالعه بیشتر

با توجه به نتایج تحقیق، موارد زیر برای مطالعات بیشتر پیشنهاد می‌شود:

- ۱- طراحی سیستم نرم‌افزاری تامین مالی خرد تا موجب شفافیت و تقارن اطلاعاتی بیشتر شود و از مخاطرات اخلاقی جلوگیری کند.
- ۲- بررسی نقش دولت در تامین مالی خرد و طراحی سازوکاری که از دخالت فعالانه دولت در تامین مالی خرد پیش‌گیری کند تا مانع از مشکلات و گره‌هایی که بر اثر دخالت دولت ممکن است به وجود آید، بشود.
- ۳- طراحی ساختمان و سازمان بخش کارآفرینی در بانک‌ها و هلدینگ‌های تامین مالی خرد به گونه‌ای که مازاد رفاه جامعه را حداکثر کند.

- ۴- بررسی تاثیر اقتصادی توسعه و افزایش تامین مالی خرد بر ساختار بازار و شفافیت و تقارن اطلاعاتی آن.
- ۵- بررسی تاثیر توسعه و افزایش تامین مالی خرد بر تورم، رشد اقتصادی و نقدینگی در ایران.
- ۶- محاسبه مقدار بهینه تامین مالی خرد در اقتصاد ایران از نظرگاه تاثیر آن بر تقاضای مصرفی در ایران.
- ۷- محاسبه مقدار بهینه تامین مالی خرد در اقتصاد ایران از نظرگاه تاثیر آن بر تقاضای سرمایه گذاری در ایران.
- ۸- بررسی تاثیر تامین مالی خرد بر ساختار اجتماعی در ایران و جایگاه دولت در آن.

منابع

الف- فارسی

- آرمنداریز، در آگیون بیتریز و مرداک جانانتان (۱۳۹۱)، *اقتصاد تامین مالی خرد*، تهران. انتشارات پژوهشکده پولی و بانکی.
- ابراهیمی، سجاد و مسعود باغستانی میبیدی (۱۳۹۰)، «مقایسه بانک تجاری و نهاد قرض الحسنه در حوزه تامین مالی خرد»، *مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی*، شماره ۱۱، ۷۳-۸۸.
- ابونوری، اسماعیل و افسانه قاسمی تازه آبادی (۱۳۸۶)، «ارزیابی اثر ارزش افزوده قرض الحسنه بر توزیع درآمد با استفاده از داده های پانل بین استانی»، *فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی*، سال هفتم، شماره ۲۸، ۱۳۹-۱۴۶.
- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۷۹)، «آشنایی با روش دلفی و کاربرد آن در تصمیم گیری»، *مجله مدیریت شهری*، شماره ۱، ص ۳۵-۳۹.
- باباجانی، جعفر و جواد شکرخواه (۱۳۹۱)، «مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران با تأکید بر عقود مشارکتی»، *فصلنامه بورس اوراق بهادار*، شماره ۱۷، سال پنجم. ۱۶۳-۱۹۲.

شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران ۲۱۷ .

- بیدار، محمد (۱۳۹۱)، «بررسی کارمزد قرض الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی»، معرفت اقتصادی، سال چهارم، شماره اول، پیاپی هفتم، ۹۷-۱۱۴ .
- جمشیدی، ناصر، غلامرضا جندقی و رضا تهرانی (۱۳۹۳)، «مدل‌سازی علل معوق شدن تسهیلات قرض الحسنه در بانک قرض الحسنه مهر ایران»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال چهارم، شماره ۳، ۱۵۹-۱۷۸ .
- چرمچیان لنگرودی، مهدی و امیرحسین علی بیگی (۱۳۹۲)، «بررسی عوامل موثر بر توانمندسازی روانشناختی زنان روستایی»، فصلنامه علمی-پژوهشی زن و جامعه، سال چهارم، شماره ۱، ۱۶۵-۱۹۲ .
- حسن زاده، علی (۱۳۸۹)، «الگوسازی مؤسسات و تامین مالی خرد منطبق با قواعد شریعت اسلام»، فصلنامه پول و اقتصاد، شماره ۵، ۱۳۱-۱۴۹ .
- حسن زاده، علی، علاء الدین ازوجی و صالح قویدل (۱۳۸۵)، «بررسی آثار اعتبارات خرد در کاهش فقر و نابرابری‌های درآمدی»، اقتصاد اسلامی، سال ششم، ۴۵-۶۹ .
- حسینی، سید صفدر، محمد خالدی و محمد قربانی (۱۳۸۹)، «ارزیابی اثر هزینه‌های مبادله بر دسترسی کشاورزان به بازار رسمی اعتبارات در ایران»، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هجدهم، شماره ۳۹، ۷۰-۵۴ .
- حسینی، سید صفدر، محمد خالدی، محمد قربانی و ابراهیم حسن پور (۱۳۸۸)، «بررسی هزینه‌های مبادله تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی در مناطق روستایی ایران»، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)، جلد ۲۳، شماره ۲، ۳۶-۴۵ .
- رحمانی فضلی، عبدالرضا و یونس کاویانی (۱۳۸۸)، «اثر بخشی اعتبارات خرد در بهسازی مساکن روستایی. مورد مطالعاتی: سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان سقز»، جغرافیا/فصلنامه علمی پژوهشی انجمن جغرافیای ایران دوره جدید، سال هفتم، شماره ۲، ۲۹-۴۵ .
- شهیدی نصب، مصطفی (۱۳۹۳)، «آسیب شناسی تامین مالی خرد در بانک‌های ایران: درس‌هایی برای طراحی نظام تامین مالی خرد اسلامی»، دو فصلنامه علمی-پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران، سال یازدهم، شماره ۲۱، ۹۷-۱۲۴ .
- عبداللهی، محسن و حسین میسمی (۱۳۹۰)، «تأمین مالی خرد اسلامی و نقش آن در تقویت عدالت و رضایت اجتماعی در نظام بانکی کشور»، تازه‌های اقتصاد، سال نهم، ۱۳۲، ۱۲۲-۱۳۲ .

۲۱۸ فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، سال هفدهم، شماره ۶۵، تابستان ۱۳۹۶

علاء الدینی، پویا و سارا جلالی موسوی (۱۳۸۹)، «ارزیابی اثربخشی برنامه پشتیبانی خدمات مالی خرد و صندوق اعتبارات خرد زنان روستایی در ایران»، توسعه روستایی، دوره دوم، شماره ۲، ۶۱-۷۶.

علیرضائزاد، سهیلا (۱۳۹۲)، «گونه شناسی صندوق‌های قرض‌الحسنه و توانمندی زنان: مدل سنتی اعتبارات خرد در ایران»، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال پنجم، شماره ۲، ۹۱-۱۰۳.

عیسی زاده، سعید (۱۳۸۹)، «تأثیر عوامل نهادی بر کارایی و هزینه نظام بانکی ایران»، فصلنامه پول و اقتصاد، شماره ۵، ۳۹-۷۵.

فعالیت، وحید و ندا خارقانی (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر وام‌های خرد بر اشتغال (مطالعه موردی ایران)»، ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۴۱، ۲۲-۴۴.

قضاوی، حسین، حسین کیانی زاده، نعمت‌الله ملاکریمی و یاسر موهبتی (۱۳۹۰)، «ساختار صندوق‌های قرض‌الحسنه در ایران و الگوی مبتنی بر اتحادیه‌های اعتباری»، مجله اقتصادی-ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره‌های ۷ و ۸، ۷-۳۴.

مجیدی، محمدحسین (۱۳۹۰)، «امکان پذیری خرید اعتباری سهام در بورس اوراق بهادار تهران و راهکارهای آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی.

محقق‌نیا، محمد جواد (۱۳۹۲)، «ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگویی برای بانکداری اسلامی در ایران»، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

مرتضوی فر، زینب (۱۳۸۸)، «اثر تأمین مالی خرد بر رفاه اقتصادی خانوار، مطالعه موردی: بررسی رویکرد صندوق اشتغال کمیته امداد امام خمینی (ره) در حوزه مالی خرد»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.

مصباحی مقدم، غلامرضا، حسین میسمی، محسن عبداللهی و مهدی قائمی اصل (۱۳۹۰)، «وقف به مثابه منبع تأمین مالی خرد اسلامی ارائه الگوی تشکیل موسسات تأمین مالی خرد وقفی در کشور»، فصلنامه علمی-پژوهشی، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال دوم، شماره ۵، ۹۱-۱۳۰.

میسمی، حسین و مصطفی شهیدی نسب (۱۳۸۹)، «بررسی تجربه تأمین مالی خرد اسلامی در کشور سریلانکا»، تازه‌های اقتصاد، سال هشتم، شماره ۱۲۸، ۹۶-۱۰۱.

شناسایی عوامل موثر بر تامین مالی خرد در ایران ۲۱۹ .

میسمی، حسین، علی حسن زاده و مصطفی شهیدی نسب (۱۳۹۱)، «رویکردی مرحله‌ای برای استفاده از عقود مشارکتی در تامین مالی خرد اسلامی»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۱۲، ۳۳-۶۲ .

ورمزباری، حجت ، خلیل کلاتتری و حسین شعبانعلی فمی (۱۳۸۹)، «تحلیل عوامل مؤثر بر نحوه استفاده از تسهیلات بانکی کشاورزی (مورد: شهرستان خوی)»، پژوهش‌های روستایی، دوره ۱، شماره ۳، ۸۳-۱۰۸ .

یزدانی، مریم (۱۳۹۰)، «فرض الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی»، مجله اقتصادی- ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره‌های ۵ و ۶، ۲۹-۴۰ .
یونس، محمد (۱۳۹۳)، بانکدار فقرا، ترجمه: وطن دوست، لیلا. تهران. انتشارات گرایش تازه.

ب- انگلیسی

..... Gazing into the Oracle: The Delphi Method and Its Application to Social Policy and Public Health..

..... “.....
..... ”, World Development..... .. -.. ..

..... ”,
World Development..... .. -... ..

..... “.....
..... ”, Journal of Economic Behavior and Organization..... .. -... ..

..... “.....
..... ”,
The Journal of Socio-Economics,.... .. -.... ..

..... “.....
..... ”,
.... -... ..

..... “.....
..... ”, The Business and Economics Research Journal,

..... “

..... ”

..... “

..... ”, *World Development*..... —.....

..... “

..... ”

..... “

..... ”, *Research Journal of Finance and Accounting*..... —.....

..... “

..... ”, *Journal of Economic Behavior and Organization*..... —.....

..... “

..... ”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, .. —.....

..... “

..... ”, *Journal of International Money and Finance*, .. —.....

..... “

..... ”, *Journal of Development Economics*..... —.....

..... “

..... ”, *Journal of Banking and Finance*, .. —.....

..... “

..... ”, *Basic Research Journal of Business Management and Accounts*..... —.....

..... “

..... ”, *World Development*..... —.....

..... “

..... ”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*..... —.....

..... “

..... ”

..... “

..... ”

..... “

..... ”

..... ”, *J Adv Nurs*..... “
..... “
..... ”, *International Journal of Banking and Finance*..... “
..... “
..... ”, *World Development*..... —.. “
..... “Women’s ”
..... “
..... “
..... ”
..... “
..... ”, *World Development*..... —.. “
..... “
..... ”
..... “
..... ”, *World Development*..... —.. “
..... “
..... ”, *International Business Review*, —.. “
..... “
..... ”, *Journal of Banking and Finance*, —.. “
..... “
..... ”, *Structural Change and Economic Dynamics*, —.. “
..... “
..... ”,
..... “
..... ”, *Development in Practice*..... “
..... “
..... ”, *World Development*..... —.. “